

Аскарова

Дилором

Юлдашовна

**№ 113 Ал-Форобий
номли умумий ўрта
мактабнинг олий
тоифали ўзбек тили
ва адабиёти фани
ўқитувчиси**

10-синф
Ўзбек тили

**(Ижтимоий-гуманитар
йўналиш)**

МАВЗУ: НУТҚ МАДАНИЯТИНИНГ ЎЧМАС НАМУНАЛАРИ

Таълимий мақсад:

- 10.2.6.- тўлиқ ва тафсилотли ўқишда ўқишнинг намойиш этиш кўринишидан фойдаланиш.
- 10.2.7.- турли манбалардан ахборотларни ажратиш ва уларни ҳар хил нуқтаи назардан талқин этиш.
- 10.3.6.- китобхонга таъсир кўрсатиш воситаларидан фойдаланиб, турли жанрдаги тасвирий матн ва ривоя матн ёзиш.

ДАРСНИНГ МАҚСАДИ:

- ▣ 1. Нутқ маданиятининг ўчмас намуналари билан танишиш орқали “Сўз қудратли қурол” эканлигини тушуниш.
- ▣ 2. Буюк инсонлар, машҳур сўз усталарининг ибратли ҳаёти ҳақидаги кўзқарашини кенгайтириш, уларга муносиб авлод бўлиш ҳиссисини сингдириш.
- ▣ 3. Тиниш белгилари ва уларнинг гапдаги ролини белгилаш.

БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ:

- 1. Тўлиқ ва тафсилотли ўқишда ўқишнинг намойиш этиш кўринишидан фойдалана олади.
- 2. Нутқ маданияти ва унинг аҳамияти, нотиклик санъати, яхши сўзнинг қудрати ҳақида фикр - мулоҳаза билдира олади.
- 3. Адабий тилнинг имло меъёрларига амал қилади, тиниш белгиларининг нутқдаги ўрнини белгилайди.

“ТҰПЛАШТИРИШ” СТРАТЕГИЯСИ

Тиренинг қўлланилиши

ВОИЗЛИК САНЪАТИ

«Чин сўз – мўътабар, яхши сўз қисқа – мухтасар. Қўи сўзловчи – зериктирувчи, такрор-такрор гапирувчи – ақлдан озган. Айб изловчи – айбли, киши айбини гапирувчи – ўзига ёмонлик соғинувчи. Тўғрилиқ билан қаровчи – покиза назарли. Кишиларнинг яхши томонларини кўрувчи – тўғри назарли. Кимнинг миёсида иллат бўлса, сўзида мантиқ бўлмайди. Миёси соғлом бўлса, гап-сўзи ёқимли ва хатосиз бўлади. Сўзида парижонлик зийнатланмаган бўлса, унга тўғрилиқ безаги етарлидир. Ёлгончининг гапи қанчалик чиройли бўлса, шунчалик қабиҳдир. Чин сўз қанчалик бетакаллуф бўлмасини, сўзловчи учун афсусланиш йўқдир. Гул либоси йиртиқ бўлса ҳам зиёнасиз, садаф хунук бўлса ҳам инжу учун нуқсонсиз.

Ёлгон сўз шеърдан бошқа ерда номақбул ва ёлгонни айтувчи ақлсиздир.

Байт:

Сўз ичраки ёлгон эрур нописанд,

Чу назм эттилар, қилди доно писанд».

А. Навоий «Маҳбуб ул-қулуб»дан

ТОПШИРИҚ

- Матнда берилган чизиқча ва тиренинг қўлланилишига эътиборни қаратинг.
- Тире ва чизиқчанинг гапдаги ўрни ва нутқдаги роли ҳақида мулоҳаза қилинг.

ДЕСПРИПТОР:

- 1. А.Навоийнинг “Маҳбуб ул қулуб” асари ҳақида маълумотга эга.
- 2.Матнда қўлланилган тире ва тиренинг қўлланилишига эътибор қаратади.
- 3.Нутқнинг меъёрларига риоя қилади.
- 4.Тилшунослик назариясидан “Тире ва унинг қўлланиши ҳақида”ги маълумот билан таниш

102-МАШҚ

- Матндаги асосий ахборотга эътиборни қаратиб, баҳс-мунозарага сабаб бўлувчи 3 та муаммоли савол қўйинг.
- Матнда тиренинг ишлатилиш сабабини тушунтиринг.

ДЕСПРИПТОР:

- 1. Матн юзасидан фикр-мулоҳаза юритади.
- 2. Асосий ахборотга эътиборни қаратади.
- 3. Баҳс- мунозарага сабаб бўлувчи муаммоли савол қўя олади.
- 4. Матнда тиренинг ишлатилиш сабабини тушунтириб бера олади.

Тиренинг қўлланилиши:

1. Эга ва кесим, ҳаракат номи ёки саноқ сон билан ифодаланиб, кесимлик қўшимчаси бўлмаса эга билан кесим орасида тире қўйилади. Масалан, ўқиш-ўрганиш. Икки ўн беш – бир ўттиз.

2. Эга билан кесим у, бу, мана бу олмошлари билан ажратилса: Тинчлик – бу севинчдир.

3. Эга ва кесим от, сон, олмош, сифатдош билан ифодаланиб боғламасиз бўлса: Бу-буюк алломалар юрти. Юрган – дарё, ўтирган – бўйра (Мақол).

Эга билан кесим орасида қуйидаги ҳолларда тире қўйилмайди:

1. Эга билан кесим орасида ҳам сўзи келса. Биз ҳам талаба.

2. Кесим шахс қўшимчасини олган бўлса ёки юклама билан келса. Бу кишини биламиз. Шу талабамиз?

3. Кесимда *-дир, бўлади*, боғламалари мавжуд бўлса. Меҳнат роҳатдир. Меҳнат билан топилган нон ширин бўлади.

4. Уюшиқ бўлақлардан кейин келган умумлаштирувчи сўздан олдин тире қўйилади. Ватанга садоқат катталар ва кичиклар учун – ҳамма учун бурч.

5. Ажратилган кесимдан олдин тире қўйилади. Уйда кўп иш қилди – сўпурди, тозалади, кир ювди.

6. Ажратилган бўлақ кенгайиб, уюшиб келса, гап охирида келса ундан олдин тире қўйилади. Пахтакор ўзбекман – забардаст, танти.

7. Ажратилган бўлақ гап орасида келса икки томондан тире қўйилади. Энди одамлар – отлик, пиёда, ёш, қари – учрай бошлади.

8. Таркиби катта бўлган кириш гапларнинг икки томонида тире қўйилади. Қабулхона – бу ер илгари катта бойнинг меҳмонхонаси бўлса керак - қоронғи эди.

9. Мазмунан зид бўлган боғловчисиз қўшма гаплар орасида тире қўйилади. Жисмимиз йўқолур – ўчмас номимиз.

10. Боғловчисиз қўшма гаплар орасида ўхшашлик бўлса тире қўйилади. Сув келди – нур келди. Вақтинг кетди – наъдинг кетди. (Мақол)

11. Боғловчисиз қўшма гаплардан пайт, натижа, шарт, сабаб маънолари англашилса тире қўйилади. Ўқувчилар келди – дарс бошланди. Юрт тинч – сен тинч.

12. Кўчирма гап муаллиф гапидан олдин ёки муаллиф гапининг ичида келса, кўчирма гапдан кейин вергул, тире қўйилади. «Дарс тугаши билан келгин», – деди онам.

13. Ўқитувчимиз «Кўп ўқиган, албатта, кўп билади», – дедилар.

14. Муаллиф гапи кўчирма гап орасида келса, муаллиф гапининг икки томонидан тире қўйилади. «Бу ишни ўзимиз бажарамиз, – деди акам. – Биров бизга иш қилиб берармиди?»

УЙГА ВАЗИФА:

- 103-машқ. Буюклар бисотидан.

Машқда Маҳмуд Қошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Алишер Навоий каби туркшунос олимларнинг нотиклик, сўз санъати ҳақидаги қимматбаҳо фикрлари келтирилган.

Машқ юзасидан тадқиқот иши :

- 1.Матнни ўқиб, асосий ғояни топиш.
- 2.Аниқ ва ноаниқ маълумотларни ажратиш.
- 3.Асардан ҳаётий ва тарбиявий хулоса чиқариш.

РЕФЛЕКЦИЯ:

“Сўнги сўзни мен айтаман”

- 1. Мен бугун дарсда нимани ўргандим?
- 2. Дарснинг қайси жиҳати ёқди?
- 3. Мен учун нима қийин бўлди?